

DOI: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-08>
УДК 17:316.42

Тетяна Олександрівна Разводова

аспірантка кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»,
вулиця Кирпичова, 2, м. Харків, 61000,
Україна, <https://orcid.org/0000-0003-2799-2591>

ПОНЯТТЯ СОВІСТІ У МЕЖАХ ЕТИКИ

У статті проведено дослідження щодо встановлення зв'язків совісті з іншими етичними категоріями та аналізу основних підходів до інтерпретації поняття совісті в межах етики. Результати дослідження дають можливість упевнитися в тому, що всі перелічені у статті антиномії відображаються у спробах визначення совісті як моральної категорії. Але етика не навчає совісті, а лише може пояснити її роль. Совість – орган моральної інтуїції.

Совість є однією з актуальних тем життя людини, моральна рефлексія, що дозволяє відчутти фальш у своїй поведінці, розуміння злості вчинку.

У статті доведено, що з одного боку, совість – це незаперечно наявний моральний феномен, з іншого – вона має бути раціоналізована, оскільки ми говоримо про неї у рамках етики. Совість, як синтез зовнішнього та внутрішнього, підказує рішення лише в поодинокій ситуації. Вона не є універсальною. Не може бути моральних ситуацій, у яких рішення ухвалюється дедуктивним методом. Усі відповідальні рішення приймаються, покладаючись лише на свою совість. Життя – це мистецтво взаємодії зі своєю совістю.

У статті звертається увага на інтерпретації субстанціонального підходу, які виносять підстави совісті на межі індивідуальної моральної свідомості та на межі суб'єктивності, а при індивідуалістичному підході совість сприймається лише як феномен автономії.

Ключові слова: **філософія совісті, провина, відповідальність, розум, справедливість, сором, голос совісті, «чиста совість», субстанціональний підхід, індивідуалістичний підхід.**

Як цитувати: Разводова, Т. (2023). Поняття совісті у межах етики. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки», (67), 63-69.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-08>

In cites: Razvodova, T. (2023). Concept of Conscience within Ethics. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Theory of Culture and Philosophy of Science", (67), 63-69.* <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-67-08> [In Ukrainian]

Постановка проблеми. Совість виявляється таким духовним станом, яке невимовно засобами мови. У відношенні совісті, як і щодо справедливості, вини, сорому, обов'язку, можна сказати, що вони складно визначені як моральні поняття, але при цьому ті, які переживаються.

Проблема визначення впливає: по-перше, з антиномічності совісті як морально-етичного феномену; по-друге, з нечіткого статусу совісті у системі етичних понять «сором»,

«борг», «вина» і т.д.; по-третє, з різноманіття підстав щодо сумління, з самої проблематичності родового поняття, до якого ми намагаємося віднести «совість». Крім того, парадоксальність совісті впливає із загальних принципів антиномічності моралі. Проте совість як феномен, як концепт не є достатньо опрацьованою проблематикою, а отже, потребує вивчення, враховуючи, що лише проведене дослідження, щодо встановлення зв'язків совісті з іншими етичними категоріями, дозволить здійснити аналіз основних підходів до інтерпретації поняття совісті в межах етики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття совісті має безліч визначень, і кожен філософ зіставляє його з власними переконанням, порівнюючи з провинною, обов'язком, відповідальністю, соромом та іншими етичними категоріями. Совість є стимулом, який сприяє

вдосконаленню особистості, духовно-моральною основою, яка допомагає приймати правильні рішення. У філософії совість розглядалася Аристотелем, М. Монтенем, Е. Фроммом, Дж. Мідом, Г. Зіммелем, А. Швейцером, А. Гусейновим, О. Казанським, О. Дроновою, З. Бербешкіною, Р. Апресьяном, І. Коном та іншими мислителями. Поняття совість вивчалася в контексті дослідження моральності, її осмислення як результату взаємозв'язку людини та соціуму.

Найважливіший внесок у розробку проблеми совість зробили представники німецької класичної філософії І. Кант, Г. Гегель, Г. Фіхте, Л. Фейєрбах, М. Гайдеггер, Ф. Ніцше.

Для І. Канта совість - «дивовижна здатність у нас», «свідомість внутрішнього судилища», «внутрішній суддя над усіма вільними вчинками». «Голос» совість М. Гайдеггер називає «закликом», який йде від самої людини і «дає їй щось зрозуміти». Г. Гегель говорив про те, що стан «чистої совість» висловлює самозадоволену (або лицемірну) свідомість.

Мета даної статті полягає у встановленні зв'язків совість з іншими етичними категоріями та в аналізі основних підходів до інтерпретації поняття совість в межах етики.

Виклад основного матеріалу. Перефразовуючи відоме висловлювання І. Канта про нескінченності зоряного неба та морального закону, можна сказати, що першу нескінченність людина долає в процесі пізнання, а другу - вона повинна подолати, підкоряючись голосу совість. Голос совість – голос людства. Як писав І. Кант, можна заглушати голос совість, але не чути його не можна. У філософа проглядається подвійна позиція на поняття совість як апіорне та як божественне явище. Вчений не розглядає совість як прояв самосвідомості, який закладений у людині та розвинений суспільством. Але якщо люди звертаються до Бога, совість та виявляють свою самосвідомість, каються у своїх провинах – отже, совість існує. Щоправда, у деяких людей совість так далеко закладена, що часом людині не під силу її виявити навіть за допомогою Бога [6].

Антиномія об'єктивного і суб'єктивного у феномені совість виявляється здебільше у моральних ситуаціях. З одного боку, моральні вимоги, які пред'являються вчинкам і мотивам людини, мають об'єктивне значення, моральний закон – що протистоїть людській волі, що є абсолютним. З іншого боку, совість – це самополягання суб'єкта, недосконале та ситуативне: людина не може у своїх вчинках відповідати Абсолюту.

Другою антиномією є співвідношення загального і особливого в моралі. У моралі завжди спостерігається протистояння групових та індивідуальних позицій. Норми наведені зовні, оцінка соціальної поведінки – зовнішня, а переживання совість – суто індивідуальне, суб'єктивне. З цієї антиномії випливає наступна: антиномія між практичною доцільністю та прагненням до умовляння власної совість. Наскільки совість допомагає вирішувати життєві проблеми? Але вже М. Монтень сумнівається, чи завжди можна знайти зв'язок між доцільністю та совістю. Він стверджував, що совість може переповнювати нас як страхом, так і впевненістю, душевним спокоєм. На думку вченого чесна людина швидше обере розлучитися зі своєю честю, ніж чистою совістю [3].

Антиномії совість виявляються й у протистоянні мотивацій морального вчинку: протиріччя між соціальною обумовленістю морального вибору та особистою мотивацією. Виглядати позитивно в очах суспільства ще не означає залишитися із чистою совістю. Та й взагалі – групові нормативні цілі можуть відповідати цілям суб'єкта. «Чиста совість, - писав Л. Фейєрбах, - є не що інше, як радість з приводу радості, заподіяної іншій людині; нечисте сумління є не що інше, як страждання та біль з приводу страждань, завданих іншій людині» [1, с.592]. Позначимо «чисту совість», як усвідомлення людиною виконання своїх зобов'язань чи реалізації всіх своїх можливостей у цій конкретній ситуації. Трактуючи ж власне феномена «чистої совість» різне у різних нормативно-ціннісних контекстах. По-перше, «чиста совість» підтверджує свідомість, зорієнтовану на зовнішній авторитет, його відповідність вимогам, що висувуються ззовні, і тому викликає почуття благополуччя та безпеки, начебто гарантовані самим фактом догоджання авторитету. Е. Фромм говорив про «чисту совість», як наслідок покірності і залежності і, отже, порочності з погляду автономної і гуманістичної моралі [2]. По-друге, «чиста совість» може виражати амбіцію людини на досягання досконалості, на внутрішню цілісність та повноту. Г. Гегель говорив про те, що стан «чистої совість» висловлює самозадоволену (або лицемірну) свідомість [7]. Якщо ми зернимосся до вчення І. Канта, то зможемо знайти підтвердження того, що безсовісність розуміється не як відсутність совість, а як схильність не звертати увагу на її судження [13].

Наслідкування моральних цінностей сприймається людиною як обов'язок. Невиконання обов'язку сприймається в докорах і муках совісті. І саме, парадоксальність совісті досягає максимальної гостроти в акті моральної рефлексії: протиріччя між вільним, добровільним вибором та його наслідками – докорами совісті. Ти сам робиш моральний вибір і сам мучишся докорами совісті за власний вибір.

Усі перелічені антиномії відображаються у спробах визначення совісті як моральної категорії.

Поняття совість пов'язане з іншими етичними категоріями. Як форма моральної самосвідомості та самоконтролю, совість може виражати усвідомлення людиною невиконання обов'язку, недосконалості добра і недосконалості скоєного; в цьому відношенні, як бачимо, совість пов'язана з почуттям відповідальності, сорому та обов'язку, зі здатністю бути відповідальним і виконувати свій обов'язок.

В етичній системі Аристотель відокремлюється від Платона. Чеснота не має жодного відношення до релігії; вона є частково вродженою: «людина, яка прагне бути найбільш добродесною, не стане нею, якщо її природа цьому не сприяє», частково вихованою в людині: «жодна чеснота нерозумної частини душі не виникає у нас від природи» [8]. Для запобігання помилкам при виборі потрібен розум, розумність — це стан вибору і виконання дій, виконання чи невиконання яких залежить від нас — дій, спрямованих на користь. Логос може зробити людину розсудливою, помірною, правоздатною. Але існує й «совість — це вміння судити совість доброї людини». Згідно з Аристотелем, розум і совість у душі людини дозволяють їй здійснювати «правосудні» вчинки та нести відповідальність за них, тобто бути розсудливими; розсудлива людина прагне справедливості — міри в різних своїх прагненнях та бажаннях. При цьому людина чинить неправосудно чи правосудно лише тоді, коли робить вчинки з власної волі, якщо має місце насильство, людина неспроможна нести відповідальність за свої дії. Філософ виходить насамперед із моральної відповідальності людини перед суспільством та державою; його совість, «правосудність» та чеснота мають моральний характер і можуть бути виховані за допомогою розумних та справедливих законів.

Чи існує зв'язок між відповідальністю, соромом та совістю?

Сором виражає відповідальність індивіда перед суспільством, а совість — відповідальність перед самим собою, але на основі засвоєних ним суспільних нормативів поведінки. Ми інтуїтивно відчуваємо фундаментальну відмінність совісті від сорому, індивідуального почуття обов'язку тощо. Б. Спіноза досліджував сором, як відомий смуток, що виникає в людині, коли вона бачить, що її вчинки зневажаються іншими, які не мають на увазі будь-якої вигоди чи шкоди [4].

Можна не виконати обов'язок, але при цьому чинити по совісті. При найвищому своєму прояві совість означає розчинення обов'язку у вільній добрій волі. Докори совісті вказують людині на якусь особистісну відчуженість від ідеалу і зумовлюють почуття провини.

Аналізуючи свободу волі і розглядаючи вчинки людей, І. Кант пропонує оцінювати як емпіричну сторону, виражену в зовнішньому прояві вчинку, так і елемент діяльності, що є результатом вільної волі, заснований на самостійному трансцендентальному початку. Разом з тим, докір за діяння вчений покладає на шалений характер особи. «Коли людина вчиняє злочин, - пише І. Кант, - провиня цілком лягає на нього, бо, незважаючи на всі емпіричні умови вчинку, розум був цілком вільний». Таким чином, обґрунтування провини (винності) І. Кант ґрунтує на розумі, який є причиною, що визначає поведінку людини. При цьому мислитель підтверджує, що емпірично поступово визначається всіма цими причинами і правомірно приймається при докорі винуватця вчинку. Фактично, за І. Кантом, розум не піддається впливу, хоча спосіб його виявлення в діях змінюється. Розум присутній і залишається незмінним у всіх вчинках людини за будь-яких обставин. При цьому питання, чому розум не поводить інакше і не визначає інакші вчинки, І. Кант залишає без відповіді [6].

У своїх поглядах про вину, Г. Гегель, відкидаючи кантівську теорію про несумісність свободи та необхідності, виходить з пріоритету моральної держави перед моральним суб'єктом. При цьому ідеї

Г. Гегеля повною мірою доповнюють і посилюють теорію І. Канта про подвійну природу провини (винності) [1].

А вина в метафізичному сенсі тотальна – її тотальність походить з недосконалості людини та з її апріорної нездатності ідеально виконати обов'язок.

Однак, на відміну від провини, у поняття совість немає антоніма. Антонімом провини є «заслуга», а щодо совісті ми можемо лише замінити предикати – «нечиста» на «чиста». Чи – совість або є, або її немає. Але це не допомагає нам просунутися у розумінні змісту цієї етичної категорії. Можна відчувати голос совісті стосовно ще не досконалих вчинків. Згідно

М. Гайдеггера, проявом совісті служить так званий «голос», який спонукає людину до здійснення певних вчинків. «Голос» совісті М. Гайдеггер називає «закликом», який йде від самої людини і «дає їй щось зрозуміти». Совість як «голос» включає досвід можливості того, що ситуація може розвиватися тим чи іншим чином. Совість завжди говорить з приводу певного вчинку, який вже було здійснено чи який лише намічений і дає зрозуміти, якщо людина винна [5]. Ніхто не має можливості домовитися з совістю бо совість є суддею перед яким нездатна виправдатись людина. В діях совісті вона опиняється один на один із Собою та внутрішнім голосом. Саме його

М. Гайдеггер порівнював із Зовом. І людина або робить вибір та відгукується на нього, або ж придушує в собі, проте абсолютно позбавитись його вона не може [12]. Саме голос совісті викликає у людини сором. Але співвідношення понять «совість» та «сором» – окрема тема в етиці. Сором егоїстичний, а совість рефлексивна, самокатувальна, альтруїстична. Сором - це страх оцінки Іншого: як світ до тебе повернеться, як він тебе судитиме? Існують філософи, які беруть різноманіття соціальних норм і цінностей як основну причину сорому. Наприклад, Дж. Мід пише, що узагальнені установки суспільства, які включають його норми та цінності як «генералізованого Іншого» на протигагу «сигніфікантному Іншому», тобто конкретним індивідам найближчого оточення [10].

Г. Зіммель першим приписує важливість «генералізованого Іншого» для виникнення сорому. На його думку, «зовнішньою характеристикою» цього феномену, хоч і є спостереження та увага інших, але вони можуть бути замінені «розщепленням нашої самості ...: Оскільки наша душа має здатність себе протиставляти, ставати для себе об'єктом, вона може в собі самій уявляти відносини, що мають місце між сутністю поза нею і нею як цілим [11]. Крім того, сором не судить намірів, а для совісті немає обмежень.

Постає питання: на яких підставах базуються відомі в етиці визначення совісті?

Визначень совісті багато. З погляду психології совість трактується як «почуття психологічного дискомфорту, що виникає від розуміння суперечності між особистою поведінкою та нормою». Тут чітко звучить соціальність феномена, але цілком зрозумілий статус совісті у моральній свідомості.

Соціологи стверджують, що совість – це здатність людини здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формувати собі моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку скоєних вчинків. Стає незрозуміло, наскільки раціоналістична ця самооцінка, наскільки оптимальним є цей самоконтроль. Адже ми розуміємо, що совість проявляється не тільки у формі раціонального усвідомлення морального значення скоєних дій, а й у формі емоційних переживань – негативних у формі «докорів совісті» та позитивних у формі «спокійної совісті».

З позицій ригоризму совість визначається як «здатність людини, критично оцінюючи свої вчинки, думки, бажання, усвідомлювати та переживати свою невідповідність належному як власну недосконалість». Виникає питання: хто наказує належне? Джерело повинності відразу проводить демаркацію між субстанціальним та індивідуалістичним підходами.

Екзистенціалізм трактує совість як моральну санкцію, яка походить від інтеріоризованого суб'єкта. Знову виникає питання: цей інтеріоризований суб'єкт, який санкціонує нашу поведінку, чим детермінований у своїй оцінці?

Визначення категорії «совість» передбачає відповіді такі питання: У чому полягає природа совісті – чому вона є? У чому її генетичні підстави? У чому полягає суть совісті – що воно таке? У чому її онтологічні основи? Яку функцію вона виконує – навіщо вона є?

Залежно від відповіді на ці запитання, інтерпретації совісті можуть бути субстанціальними чи індивідуалістичними. Причому ці інтерпретації не прив'язані безпосередньо ні до певної історичної доби, ні до культурної традиції, ні до релігії, ні до світогляду. Обидва підходи ми зустрічаємо і в античну епоху, і в Середньовіччі, і в некласичній філософії.

Субстанціальний підхід до інтерпретації совісті можна умовно поділити на три напрями: совість як інтенція Абсолюту; совість як критерій виконання автономного обов'язку; совість

як фактор дотримання безумовного традиційного розпорядження. Усі перелічені інтерпретації виносять підстави совісті на межі індивідуальної моральної свідомості та межі суб'єктивності. У кожного з цих підходів є свої плюси та мінуси. З погляду трансцендентності, метафізичності моралі привабливий перший концепт, але в ньому інструментальність совісті зводиться нанівець: що є корисним, так це культивування в собі моральних почуттів, якщо в міру їх вдосконалення ти все більше і більше впадаєш у перманентну рефлексію і ускладнюєш собі життя? Другий підхід з інструментальної точки зору, звичайно дисциплінує, налаштовує на служіння, але кантівська вимога безумовності виконання обов'язку залишає відчуття суперечливості та недовомовленості. Третій підхід, навпаки, позбавлений метафізичності і занадто інструментальний: хочеш бути сумлінним – будь ним.

При індивідуалістичному підході совість сприймається як феномен автономії. Головна установка суб'єктивістських моральних навчань полягає у трактуванні совісті як прагнення відповідати у намірах та вчинках лише власним принципам моральності.

В індивідуалістичному сенсі совість може інтерпретуватися як негативно, так і позитивно.

Вперше заявляє про негативне трактування Ф. Ніцше. Совість у Ф. Ніцше докоряє, застерігає. Але ми нарешті зустрічаємо підхід в інтерпретації совісті не через нормативний колективізм, а через суб'єктивність. «Є ступінь завзятої брехливості, яку називають «чистою совістю», зазначає він. Ф. Ніцше говорив, що так звані «моральні люди відчувають самовдоволення при докорах совісті». Індивідуалізм «надлюдини» не просто девальвує поняття совісті, він доводить її нікчемність. Совість – показник несамодостатності, що не вкладається в концепцію надлюдини. Совість – ознака слабкості, схильності до такого патологічного лицемірства, яке не залишає людину навіть наодинці із самим собою [1, с. 592].

Позитивні індивідуалістичні трактування совісті зустрічаються в етиці віталізму і в екзистенціалізмі досягають свого апогею.

Індивідуалізм А. Швейцера трактує «чисту совість» як винахід диявола, як ознака моральної нерозвиненості. Відсутність авторитарного тиску з боку соціуму – інших індивідів, загальноприйнятих норм, табу та іншого – не є підставою «чистої совісті». Якщо совість у людини «чиста», це ще не означає, що вона морально благополучна. Це лише означає, що вона мовчить. Борошна совісті – це зусилля до морального вдосконалення, запорука того, що ситуація не повториться [1, с. 592].

На думку М. Гайдегера та інших екзистенціалістів, аргумент «надійшов по совісті» бездоганний. Він може бути останнім у будь-якій етичній дискусії. Такої позиції дотримувався і Е. Фромм. Справжнє існування може бути обумовлено гуманістичною совістю, яка не дає людині підкорятися чужим інтересам. Бути сумлінним, на його думку, означає коритися лише тим правилам, які людина передбачає належними для себе. Що означає для екзистенціаліста справжність? Це вірність собі. Для екзистенціаліста особисте судження та універсальний закон взагалі не збігаються. Релятивна позиція, що найбільш виражена в екзистенціалізмі, декларує безумовну довіру до суб'єктивного сприйняття моральної ситуації.

Совість, як синтез зовнішнього та внутрішнього, підказує рішення лише в поодинокій ситуації. Вона не є універсальною. Не може бути моральних ситуацій, у яких рішення ухвалюється дедуктивним методом. Усі відповідальні рішення приймаються, покладаючись лише на свою совість. Життя – це мистецтво взаємодії зі своєю совістю.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що всі перелічені у статті антиномії відображаються у спробах визначення совісті як моральної категорії. Але етика не навчає совісті, а лише може пояснити її роль. Совість – орган моральної інтуїції. Є морально обдаровані люди з дуже чутливою совістю, і є люди з дуже слабкою інтуїцією. Це залежить від інтелектуального потенціалу. Совість – це моральна рефлексія, що дозволяє відчути фальш у своїй поведінці, розуміння злості вчинку. Було з'ясовано, що з одного боку, совість – це незаперечно наявний моральний феномен, з іншого – вона має бути раціоналізована, оскільки ми говоримо про неї у рамках етики.

Таким чином, усі перелічені інтерпретації субстанціального підходу виносять підстави совісті на межі індивідуальної моральної свідомості та межі суб'єктивності, а при індивідуалістичному підході совість сприймається лише як феномен автономії. Совість не дозволяє ставитися до себе поблажливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булатов М. Німецька класична філософія // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. с. 749 с.
2. Буряк-Стефанова Н. Б. Феномен релігії у філософії Еріха Фромма: соціально-філософський аналіз : дис канд. філософ. наук : 09.00.03. Київ, 2019. 179 с.
3. Габелко О. Гуманістична спрямованість ідей Мішеля Монтеня та Джона Локка // Рідна школа. 2007. № 2. С. 77-79.
4. Димерець Р. Й. Спінозівська концепція природної могутності (potentia) і трансформація поняття природи в натурфілософії XVI – XVII століть // Sententiae. № 2 (XI). Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2004. С. 83-101.
5. Разводова Т. О. Візерунки совісті у філософії М. Гайдеггера (рефлексія її основних вимірів). Актуальні проблеми філософії та соціології : Науково-практичний журнал / Голов. ред. С. Г. Секундант, відпов. ред. Д. В. Яковлев ; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. Вип. 33. С. 63–66.
6. Разводова Т. О. Совість як внутрішня духовна форма культури у етиці І. Канта / Т. О. Разводова // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства / зб. наук. пр. Харків, 2023. Вип. 1. С. 14-18.
7. Ряшко О. В., Остапенко Л. О. Права і свободи людини в філософії Гегеля. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2017. № 2. С. 65–77.
8. Турчин М. Я., Павлов Ю. В. Етика чесноти та теологія знання у творчості Аристотеля / М. Я. Турчин, Ю. В. Павлов // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7 : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. 2015. Вип. №34. С. 229-234.
9. Gardner S. Routledge Philosophy GuideBook to Kant and the Critique of Pure Reason . Routledge, 2003. P. 392.
10. George H. Mead: Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus Frankfurt/Main, 1995. S. 196.
11. Georg Simmel: Zur Psychologie der Scham (1901), in: Georg Simmel: Schriften zur Soziologie. Eine Auswahl. Herausgegeben und eingeleitet von Heinz-Jürgen Dahme und Otthein Rammstedt, Frankfurt/Main 1992. S. 144.
12. Heidegger M. Kant und das Problem der Metaphysik / ed. F.-W. von Herrmann. 5th ed. Frankfurt : Klostermann, 1991. 405 S.
13. Timmermann J. Kantian duties to the self, explained and defended. Philosophy. 2006. № 81. P. 505-530.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023

Стаття рекомендована до друку 01.05.2023

Tetyana O. Razvodova, PhD Student of the Department of Philosophy, National Technical University «Kharkiv Polytechnic University», Kyrpychova str. 2, 61002, Kharkiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-2799-2591>

CONCEPT OF CONSCIENCE WITHIN ETHICS

In the article, a study was conducted to establish the connections of conscience with other ethical categories and to analyze the main approaches to the interpretation of the concept of conscience within the framework of ethics. The results of the study make it possible to make sure that all the antinomies listed in the article are reflected in attempts to define conscience as a moral category. But ethics does not teach conscience, but can only explain its role. Conscience is an organ of moral intuition.

Conscience is one of the relevant topics of human life, moral reflection that allows you to feel the falsity in your behavior, understanding the malignity of an act.

The article proves that, on the one hand, conscience is an undeniably existing moral phenomenon, on the other hand, it must be rationalized, since we are talking about it within the framework of ethics. Conscience, as a synthesis of external and internal, prompts a decision only in a single situation. It is not universal. There can be no moral situations in which the decision is made by the deductive method. All responsible decisions are made relying only on one's conscience. Life is the art of interacting with your conscience.

The article draws attention to the interpretations of the substantial approach, which take the grounds of conscience to the border of individual moral consciousness and to the border of subjectivity, while in the case of the individualistic approach, conscience is perceived only as a phenomenon of autonomy.

Keywords: **conscience, guilt, responsibility, reason, justice, shame, voice of conscience, "clear conscience", substantial approach, individualistic approach.**

REFERENCES

1. Bulatov M. German Classical Philosophy // Philosophical Encyclopedic Dictionary / V. I. Shynkaruk (ed.) and others. Kyiv: Institute of Philosophy named after Hryhoriy Skovoroda of the NAS of Ukraine: Abris, 2002. 749 p. (In Ukrainian).
2. Buriak-Stefanova N. B. The Phenomenon of Religion in the Philosophy of Erich Fromm: Social-Philosophical Analysis: PhD thesis in Philosophy: 09.00.03. Kyiv, 2019. 179 p. (In Ukrainian).
3. Habelko O. The Humanistic Direction of Michel de Montaigne's and John Locke's Ideas // *Ridna Shkola*. 2007. № 2. P. 77-79. (In Ukrainian).
4. Dymerecs R. Spinoza's Concept of Natural Potency (potentia) and the Transformation of the Notion of Nature in the Natural Philosophy of the XVI – XVII Centuries // *Sententiae*. № 2 (XI). Vinnytsia: UNIVERSUM-Vinnytsia, 2004. P. 83-101. (In Ukrainian).
5. Razdova T. O. Patterns of Conscience in the Philosophy of M. Heidegger (Reflection on its Main Dimensions). *Actual Problems of Philosophy and Sociology: Scientific-Practical Journal* / Chief Editor S. H. Sekundant, Responsible Editor D. V. Yakovlev; Ministry of Education and Science of Ukraine; National University "Odessa Law Academy". Odesa, 2021. Issue 33. P. 63–66. (In Ukrainian).
6. Razdova T. O. Conscience as an Inner Spiritual Form of Culture in the Ethics of I. Kant // *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*. Series: Actual Problems of Development of Ukrainian Society / coll. sci. works. Kharkiv, 2023. Issue 1. P. 14-18. (In Ukrainian).
7. Riashko O. V., Ostapenko L. O. Rights and Freedoms of a Person in the Philosophy of Hegel. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*. Series: Legal Sciences. 2017. № 2. P. 65–77. (In Ukrainian).
8. Turchyn M. Ya., Pavlov Yu. V. Ethics of Virtue and Theology of Knowledge in the Works of Aristotle / M. Ya. Turchyn, Yu. V. Pavlov // *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University*. Series 7: Religious Studies. *Culturology. Philosophy*. 2015. Issue №34. P. 229-234. (In Ukrainian).
9. Gardner S. *Routledge Philosophy GuideBook to Kant and the Critique of Pure Reason*. Routledge, 2003. P. 392. (In English).
10. George H. Mead: Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus Frankfurt/Main, 1995. S. 196. (In English).
11. Georg Simmel: Zur Psychologie der Scham (1901), in: Georg Simmel: *Schriften zur Soziologie*. Eine Auswahl. Herausgegeben und eingeleitet von Heinz-Jürgen Dahme und Otthein Rammstedt, Frankfurt/Main 1992. S. 144. (In English).
12. Heidegger M. Kant und das Problem der Metaphysik / ed. F.-W. von Herrmann. 5th ed. Frankfurt : Klostermann, 1991. 405 S. (In English).
13. Timmermann J. Kantian duties to the self, explained and defended. *Philosophy*. 2006. № 81. P. 505-530. (In English).

The article was received by the editors 27.03.2023

The article is recommended for printing 18.05.2023